

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

МУРАШОВА ОЛЬГА ПЕТРІВНА

УДК 94:316.334.3(477) «192»(043.3)

**СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ
У 20-Х РР. XX СТ.**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Мельничук Олег Анатолійович,
Вінницький державний педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського, завідувач кафедри всесвітньої
історії.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Кульчицький Станіслав Владиславович,
Інститут історії України НАН України, головний
науковий співробітник відділу історії України 20-30-х
рр. XX ст.;

кандидат історичних наук, професор
Савченко Григорій Петрович,
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, професор кафедри новітньої історії України.

Захист відбудеться 25 жовтня 2019 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.235.01 в Інституті історії України НАН України (адреса: 01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Інститут історії України НАН України (адреса: 01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4).

Автореферат розісланий 24 вересня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук, професор

О.І. Гуржій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Соціальна політика є одним із пріоритетних напрямків внутрішньополітичної діяльності держави, яка, своєю чергою, є відповідальною за добробут кожної людини. Головною метою соціальної політики є забезпечення стабільного розвитку суспільства, що зумовлює необхідність розробки та впровадження ефективних соціальних програм, спрямованих на захист малозабезпечених, постраждалих внаслідок форс-мажорних обставин (природних катаклізмів, військових дій, політичних та економічних процесів) та інших груп населення, що цього потребують.

Запровадження соціальних реформ зазвичай обумовлюється необхідністю забезпечення стабільного розвитку суспільства, згуртування його потенціалу навколо реалізації проголошеного владою політичного курсу, а також попередження ймовірних соціальних протистоянь, які загрожують існуванню самої системи. Саме тому результативність соціальної політики держави оцінюється в контексті еволюційних показників соціально-економічного поступу суспільства, що виражаються в соціально-демографічних характеристиках, показниках рівня життя населення, його економічної активності, якості надання соціальних послуг, ступені соціальної напруги тощо.

Тема ефективності соціальної політики незалежної Української держави є архіактуальною для сьогодення і набула широкого резонансу. Адже перед українським суспільством постали масштабні соціально-економічні проблеми, які негативно вплинули на рівень добробуту населення, призвели до демографічного спаду, безробіття, посилення еміграційних настроїв у суспільстві, трудової міграції тощо. Очевидною є невідкладна необхідність реформування соціально-політичної сфери із застосуванням дієвих законодавчих і управлінських механізмів та залученням значного обсягу фінансових ресурсів.

Дослідження у галузі соціальної політики набувають все більшої як теоретичної, так і практичної значимості, оскільки можуть бути корисними для чинної української влади в процесі формування відповідних законодавчих ініціатив, спрямованих на вдосконалення механізмів соціального захисту населення. Слід наголосити на тому, що у даному контексті є насущними саме студії з історії соціальної політики, які передбачають здійснення порівняльного аналізу причинно-наслідкових зв'язків між управлінськими ініціативами органів державної влади та реальним станом соціальної сфери країни, а також вивчення еволюції соціальних програм та їхньої ефективності у подоланні негативних суспільних явищ.

Цікавим історичним досвідом є соціальна політика радянської влади 20-х рр. XX ст. Саме впродовж цього періоду було закладено основи забезпечення соціального захисту населення, які в подальші роки трансформувалися у цілісну систему соціально-правових відносин, що існувала до розпаду Радянського Союзу у 1991 р. Дослідження ж впровадження соціальної політики радянської влади на українських теренах у зазначений

період дозволяє ввести до наукового обігу нові матеріали, які є свідченням прорахунків і здобутків у цьому напрямі. Необхідно наголосити і на тому, що процес реалізації державної соціальної політики в досліджуваний період вперше розглядається як предмет спеціального комплексного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідної теми кафедри історії та культури України «Актуальні проблеми дослідження Східного Поділля в контексті української історії» Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Тему дисертації затвердила Вчена рада Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського (протокол №8 від 28 січня 2015 р.).

Об'єктом вивчення є соціальна політика радянської влади у 20-х рр. XX ст.

Предметом дослідження є особливості, напрямки, засоби, методи та наслідки реалізації радянської соціальної політики в УСРР у 20-х рр. XX ст.

Мета дослідження. Зважаючи на наукову новизну та практичну значимість проблеми, враховуючи науковий доробок попередників та широку джерельну базу, авторка поставила за мету здійснити комплексний аналіз соціальної політики радянської влади та наслідки її впровадження в Україні у 20-х рр. XX ст.

Відповідно до поставленої мети передбачено вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати ступінь наукової розробки теми, охарактеризувати джерельну базу та визначити методологічні засади дослідження;
- розкрити особливості радянської політики у сфері охорони здоров'я;
- проаналізувати діяльність державних органів влади, спрямованої на подолання безробіття;
- висвітлити матеріальне становище соціальних верств населення;
- охарактеризувати особливості житлового будівництва;
- визначити стан комунального господарства;
- розглянути специфіку пенсійного страхування робітників та службовців в означений період;
- виокремити форми матеріального забезпечення особливих категорій непрацездатних;
- з'ясувати особливості надання соціальної допомоги селянам через призму діяльності Селянських товариств взаємодопомоги.

Методологія дисертації викладена в окремому підрозділі дослідження. Робота виконана на методологічних засадах, що базуються на загальнонаукових принципах об'єктивності та історизму. В ході роботи використано загальнонаукові методи такі як статистичний, історичний, логічний аналіз, а також пошук, опис, індукцію, дедукцію та спеціально-історичні методи: проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, історико-генетичний, біхевіористичний та кліометрії.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 20-ті рр. XX ст. Нижня хронологічна межа пов'язана з переходом до нової економічної політики (неп)

та пошуком нових форм соціальної політики в умовах змішаної економіки планового та ринкового господарства. Верхня хронологічна межа обумовлена згортанням непу та поверненням до централізованої системи управління економікою згідно з комуністичною доктриною, що значною мірою відобразилось на соціальній політиці.

Територіальні рамки дисертації охоплюють територію УСРР в межах адміністративно-територіального поділу вказаного періоду.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів обумовлені тим, що вказана праця є комплексним дослідженням соціальної політики радянської влади в Україні у 20-х рр. XX ст. Положення, що виносяться на захист:

Вперше:

- здійснено аналіз історіографічного доробку та наявних джерел, розкрито методологічний інструментарій дослідження, наповнено новим змістом поняття «соціальна політика» радянської влади означеного періоду.
- визначено основні напрямки, засоби та методи соціальної політики радянської влади;
- проаналізовано особливості соціальної політики у сфері охорони здоров'я та безробіття;
- охарактеризовано якість життя різних соціальних верств населення;
- висвітлено основні форми соціального захисту непрацездатних верств населення;
- з'ясовано ефективність діяльності державних соціальних інституцій в окреслений період.

Удосконалено:

- напрямки діяльності державних органів влади у сфері охорони здоров'я та подолання безробіття;
- теоретичні та практичні засади державної політики, спрямовані на розвиток соціально-побутової сфери;

Здійснено концептуальне уточнення дослідницьких питань:

- повсякденного життя соціальних верств населення;
- соціального захисту робітників та службовців;
- практичної діяльності наркоматів УСРР у даній сфері.

Практичне значення роботи обумовлено тим, що її зміст та результати можуть бути використані для вдосконалення чинних та розробки нових програм у сфері соціальної політики України на сучасному етапі. Матеріали дослідження можуть стати в нагоді при написанні загальних праць з історії України, розробці лекційних матеріалів, підготовці спецкурсів із соціальної проблематики.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною працею. Із 18 наукових публікацій 17 виконані авторкою одноосібно. Одну статтю підготовлено у співавторстві з науковим керівником О.А. Мельничуком. Власний внесок у спільній статті складає 80%.

Апробація результатів дослідження. Зміст та одержані результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, викладалися автором на конференціях: VIII Волинській Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції. (Житомир, 2015); XXVII Всеукраїнській Вінницькій науковій історико-краєзнавчій конференції (Вінниця, 7–8 жовтня 2016 р.); III Міжнародному форумі студентів, аспірантів і молодих учених. (Дніпропетровськ, 23–24 квітня 2015 р.); XV Подільській науковій історико-краєзнавчій конференції (Кам'янець-Подільський, 17–18 листопада 2017 р.); X Волинській Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції (16–17 листопада 2018 р., м. Житомир).

Публікації. Основний зміст дисертації викладено у 18 наукових статтях і тезах, з яких 7 – опубліковано у наукових фахових виданнях, що входять до переліку ДАК МОН України, загальним обсягом 8,6 друк. арк., в тому числі 5 статей опубліковано у виданнях, які включені до міжнародних науково-метричних баз.

Обсяг і структура роботи. Дисертацію виконано відповідно до мети та завдань наукового дослідження із врахуванням вимог до дисертаційних робіт з історії. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг дисертації становить 236 сторінок, з них – 180 сторінок основного тексту. Список використаних джерел та літератури налічує 729 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, хронологічні та територіальні межі, сформульовано мету й наукові завдання роботи, охарактеризовано наукову новизну та практичне значення дисертації, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, подано інформацію щодо особистого внеску здобувачки, апробації, кількості публікацій та структури роботи.

У **першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»**, який складається з трьох підрозділів, проаналізовано стан наукової розробки теми та її джерельну базу, окреслені теоретико-методологічні засади роботи.

У **підрозділі 1.1. «Стан наукового висвітлення теми»** здійснено аналіз історіографічного доробку попередників згідно із проблематикою роботи.

Зважаючи на особливості та характер дослідження різних аспектів проблематики, історіографію слід поділити на три основних періоди: 1921–1950 рр. – створення значного масиву напрацювань, де розглядалися окремі питання соціально-економічного розвитку держави; 1960–1980-ті рр. – виникнення структурованої дослідницької бази за окремими напрямками вже існуючої системи соціального захисту із задекларованою метою вдосконалення механізмів її дії; кінець 1980-х рр. – до сьогодення – зміна концептуальних засад у дослідницьких підходах, розширення кола джерел інформації,

виникнення критичного бачення соціальних процесів позбавленого радянської ідеології.

Теоретичні основи соціального захисту були закладені радянськими науковцями у 1920-х рр. Н. Вигдорчиком і Л. Забеліним. Принципи та головні засади соціального страхування відображені у навчальних посібниках 1920-х рр. за авторством З. Теттенборн і В. Догадова. Окремим напрямкам соціального захисту населення були присвячені праці Н. Юріна, А. Ібрагімова, А. Самохваліва, Л. Лівшиця, І. Баєвського, А. Вайнштейна, В. Караваєва, Л. Гордона, Є. Койре, Є. Шатан, І. Вейцблїт, Д. Єфімова, В. Бондаренка, І. Дубинської, Г. Полляк, Є. Степанова, П. Ширяй, М. Буяновера та ін.

В періодичних виданнях знайшли своє відображення питання діяльності органів лікарняного контролю, організації санаторно-курортного лікування та відпочинку, надання допомоги по безробіттю, пенсійного забезпечення у разі настання інвалідності, старості та за вислугу років тощо.

Аналізуючи праці 1920-х рр. можна зробити висновок, що лише незначна їхня частина мала конкретну наукову спрямованість. Здебільшого їх авторами були юристи, економісти або ж працівники соціальних органів. Першочерговим завданням таких робіт була пропаганда радянського режиму. Проте, незважаючи на ідеологічний підтекст, ці дослідження суттєво поглибили стан розробки окремих аспектів проблематики.

Основний масив напрацювань 1930-х рр. представлено брошурами популярного та пропагандистського змісту, які стосувалися поточних соціальних питань, тлумачення норм чинного законодавства тощо. Як правило, авторами цих видань були працівники наркоматів соціального забезпечення та праці.

Наприкінці 1940-х рр. було захищено дисертації Й. Щербини та Ф. Слободинської, де розкрито основні аспекти життєдіяльності робітничого класу України в роки соціалістичної індустріалізації. 1954 р. вийшла у світ монографія Е. Генкіної «Перехід радянської держави до нової економічної політики (1921–1922)». Наступного року видано друком колективну працю «СРСР в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.)». Ця робота відзначається тим, що науковці вперше охарактеризували діяльність комітетів незаможних селян в УСРР, висвітлили проблеми забезпечення продовольством незаможних селян, здійснили порівняльний аналіз впровадження Декрету від 21 березня 1921 р. щодо заміни продрозкладки продподатком в українських та російських селах.

Упродовж 1960–1980-х рр. з'явилися нові напрацювання, присвячені соціальному забезпеченню представників робітничого класу. У цьому контексті дослідники вивчали основні аспекти житлової політики, товаропостачання, розвитку комунального господарства та ін. Серед досліджень зазначеного періоду слід виокремити наукові доробки В.Д. Попкова, Л.С. Рогачевської, С.Г. Струмиліна. Загалом, означений період був примітним появою багатотомних фундаментальних праць, в яких безпосередньо чи

опосередковано досліджувалися проблеми соціальної сфери через призму загальної історії.

З проголошенням незалежності України 1991 р. науковці отримали доступ до раніше заборонених архівних джерел, а також можливість викладати власні критичні погляди на історичні події. В цей час побачили світ праці В. Марочка, В. Даниленка і Г. Касьянова, в яких ґрунтовно студіювалися окремі питання соціальної політики УСРР 1920-х рр. Варто також відзначити і, здійснені в цьому напрямі, дослідження істориків С. Кульчицького, О. Сушка та О. Пиріг, де висвітлено особливості взаємовідносин радянської влади та соціальних верств населення в період нової економічної політики.

В цей період українські історики розпочали здійснювати дослідження у такому новому для себе напрямі як історія повсякденності суспільства. Важливим здобутком вітчизняної історіографії стала колективна монографія «Нариси історії повсякденного життя України в період непу (1921–1928 рр.)» (відповідальний редактор – С.В. Кульчицький), датована 2010 р., де значна увага приділена розкриттю головних аспектів повсякденного життя соціальних верств населення. В напрямку історії повсякдення соціальну проблематику досліджували також О. Мовчан, І. Рибак, О. Лукашевич, П. Кравченко.

Окремим блоком досліджень з питань соціальної політики стали напрацювання, присвячені розвитку радянської системи охорони здоров'я 1920-х рр., серед яких варто виділити роботи І. Ткаченко і І. Адамської. Важливим історіографічним здобутком стала праця В. Шарпатога «Соціальне забезпечення в УРСР (20 – 30-ті роки ХХ ст.)». Діяльність органів соціального страхування в Україні упродовж 1920–30-х рр. вивчалася О. Мельничуком.

На сучасному етапі можна спостерігати усе зростаючий інтерес до регіональної історії. Прикладом таких досліджень є праці Г. Журбелюк і М. Олійника, присвячені темі реалізації радянської соціальної політики на Поділлі. Впровадження соціальної політики на Донбасі в період непу висвітлено у монографіях І. Дмитрик та В. Нікольського.

Соціальна проблематика частково висвітлювалася в зарубіжній історіографії і здебільшого в загальному контексті радянської історії. Тут слід згадати доробки Н. Меннінга, В. Джорджа, В. Медісона, Н. Давидової. Однак, зарубіжні науковці (Ш. Фіцпатрік, Д. Кеннет, Г. Рімлінгер, Д. Коенкер, А. Граціозі) приділяли увагу й студіюванню окремих аспектів цієї теми. Через призму повсякденного життя питання соціальної політики розглядалися у дисертаційних дослідженнях російських істориків Т. Фоміної, І. Шалугіної та Л. Кузнецової.

Однак, незважаючи на таку значну кількість наукових напрацювань, слід констатувати, що, станом на сьогоднішній день, комплексні дослідження із зазначеної проблематики відсутні.

У **підрозділі 1.2.** *«Джерельна база дослідження»* проаналізовано значний масив різнопланових за своїм характером і ступенем інформативності опублікованих і неопублікованих документальних матеріалів, що зберігаються у вітчизняних державних архівах. Основний масив архівних документів, де

висвітлено головні аспекти розвитку радянської соціальної політики в УСРР досліджуваного періоду містить Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Переважну більшість матеріалів, що стосуються вказаної проблематики виявлено серед матеріалів архівного фонду Наркомату соціального забезпечення УРСР (Ф. 348), де зберігаються документи, датовані лютим місяцем 1919 – 1933 рр. Багато корисної інформації дало опрацювання документів Наркомату праці (Ф. 2623), оскільки в них відображені головні засади впровадження радянської соціальної політики.

Соціальний захист робітників та службовців здійснювали профспілки. Зважаючи на це, опрацювання документів фонду Всеукраїнської ради професійних спілок (Ф. 2605) мало виняткове значення. В зазначеному фонді також зберігаються матеріали щодо реформування системи соціального захисту.

Практична діяльність відділів робітничої медицини, інформація про санаторно-курортне лікування робітників та службовців представлена у документах фонду Ф. 337 (Українська загальнопланова комісія). В процесі ж дослідження основних заходів радянської влади у галузі охорони здоров'я прислужилися матеріали фонду Ф. 342, які відображують діяльність Народного комісаріату охорони здоров'я УСРР.

Всеукраїнський центральний виконавчий комітет робітничих, солдатських та червоноармійських депутатів (ВУЦВК) був найвищою інстанцією, що здійснювала контроль за діяльністю органів соціального захисту населення. У фонді Ф. 1 зосереджено матеріали листування з Наркоматами праці і соціального забезпечення УРСР щодо збільшення обсягів пенсій у містах і селах, визначення розмірів грошових допомог по безробіттю, особливості призначення персональних пенсій інвалідам праці та інвалідам громадянської війни. У цьому ж фонді зберігається листування комунгоспів з місцевою владою щодо вирішення житлово-побутових проблем. Функціонування відділів комунального господарства відображують матеріали фонду Ф. 5.

Основні аспекти соціальної політики затверджувалися керівництвом республіканських або всесоюзних страхових органів. У фонді Ф.1 (ЦК КП(б)У), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО) було опрацьовано матеріали рішень та резолюцій Політбюро ЦК КП(б)У, інформацію про особливості соціального захисту та медичного обслуговування представників партійної верхівки та членів їх родин.

Під час дослідження були використані документи Державного архіву Вінницької області (ДАВіО), де зберігаються матеріали, які висвітлюють різноманітні аспекти діяльності місцевих органів влади у соціальній сфері.

Вагоме місце серед досліджених джерел належить опублікованим матеріалам. З цієї причини були опрацьовані відповідні документи, розміщені на сторінках таких видань як «Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917–1967гг.)», «Збірник узаконень і розпоряджень

робітничо-селянського уряду України», «Бюллетень ГУСС», «Вестник социального обеспечения», «Вопросы страхования») тощо.

Окрему групу джерел становлять рішення та резолюції радянського партійного керівництва (постанови з'їздів, партійних конференцій, пленумів ЦК). Їх опрацювання дало можливість визначити базові принципи та методи реалізації соціальної стратегії чинної влади. Проаналізовано також постанови, нормативні акти та резолюції народних комісаріатів, вміщені у тематичних збірниках «Десять лет советского здравоохранения на Украине. Тезисы для доклада», «Охорона здоров'я в УСРР. Основні закони та урядничі розпорядження».

Важливе місце серед опрацьованого документального масиву належить звітам Українського Товариства Червоного Хреста.

Групою джерел, де зафіксовані соціальні показники життєвого рівня населення є матеріали статистики. У цьому зв'язку багато корисної інформації було почерпано на сторінках видань «Статистика України», «Статистичний бюлетень» і «Радянський статистик», а також серед матеріалів бюджетних обстежень 1920-х рр.

В ході дослідження як теоретичних, так і практичних аспектів соціальної політики залучалися матеріали тогочасної періодики. Особливо цінною виявилася інформація про результати діяльності соціальних органів на місцях. У цьому контексті варто відзначити видання наркомату праці: «Известия управления уполномоченного Наркомтруда РСФСР при Совнарком УССР», «Вестник народного комиссариата труда на Украине», «Питання праці на Україні», «Бюллетень управління уполномоченого Наркомтруда РСФСР при Совнарком УССР», «Вісті народного комісаріату праці УСРР».

Таким чином, джерельна база роботи є різноплановою та репрезентативною. Її комплексне опрацювання дало можливість всебічно проаналізувати соціальну політику радянської влади в УСРР 20-х рр. XX ст.

У **підрозділі 1.3. «Методологія дослідження»** застосовано методологічні принципи й підходи, які стали основоположними в процесі написання роботи.

Методологічною основою дисертації, що визначається об'єктом, метою та завданнями дисертаційного дослідження, стали основоположні принципи історичних досліджень: історизму, системності, об'єктивності в ході відбору фактів і документів, розвитку, плюралізму тощо.

Під час роботи над дисертацією використовувалися загальнонаукові та спеціальні історичні методи дослідження.

Серед загальнонаукових методів застосовано: статистичний, історичний та логічний аналізи, а також пошук, опис, індукцію, дедукцію. Це дало можливість відтворити зміст соціальної політики радянської влади в Україні означеного періоду. Поміж спеціальних методів історичного дослідження було обрано проблемно-хронологічний, системний, історико-порівняльний, історико-генетичний, біхевіористичний, кліометрії тощо.

Застосування проблемно-хронологічного методу дало можливість простежити якісні та кількісні зміни, що відбулися в результаті впровадження соціальних програм, а також – висвітлити практичну діяльність задіяних у цьому процесі державних установ.

Системний метод було використано під час аналіз динаміки соціально-економічних відносин, що, своєю чергою, дозволило визначити мотиви прийняття відповідних рішень.

За допомогою історико-порівняльного методу простежено зв'язок окремих історичних явищ, подій, причини та наслідки прийнятих рішень. Бралися до уваги його логічний (порівняльне дослідження подібних, але не тотожних явищ) та структурно-типологічний (систематизація та узагальнення результатів) аспекти. Використання цього методу дозволило визначити та порівняти головні засади соціальної політики на різних історичних етапах (від початку воєнного комунізму до запровадження економічної модернізації).

Історико-генетичний метод застосовувався в процесі визначення причинно-наслідкових зв'язків розвитку радянської соціальної політики, що дало можливість охарактеризувати соціальні перетворення радянської влади, оцінити відповідні рішення партійного керівництва тощо.

Аналізуючи ставлення народних мас до соціальних експериментів доречним стало використання біхевіористичного методу.

Відносно новий в історичній науці метод кліометрії було застосовано в ході оцінки практичних заходів радянської влади, здійснених у соціально-політичній сфері.

За допомогою статистичного методу охарактеризовано тогочасні соціальні тенденції. Метод контент-аналізу дав можливість визначити погляди і ставлення різних людей до певної події або явища.

Таким чином, застосовані в ході роботи, взаємопов'язані між собою дослідницькі принципи та методи забезпечили достовірність та незаангажованість об'єкту дисертації. Їх комплексне використання сприяло належному аналізу джерельної бази та літератури із досліджуваної проблематики, систематизації та узагальненню отриманих результатів.

У другому розділі **«Пріоритетні напрями радянської соціальної політики 1920-х рр.»**, який складається з двох підрозділів, визначено і досліджено соціальні проблеми, які побутували в УСРР впродовж означеного періоду. Проаналізовано практичні заходи, вжиті радянським керівництвом для їхнього вирішення, а також дана оцінка результатів впровадженої політики (успіхи і прорахунки).

У підрозділі **2.1. «Заходи радянської влади у сфері охорони здоров'я»** висвітлено процес створення системи охорони здоров'я в УСРР, який припадає саме на 20-ті рр. ХХ ст. Значну увагу приділено питанням розробки її основних засад, закріплених відповідною законодавчою базою. Проаналізовано конкретні практичні заходи, що здійснювалися радянською владою у цій сфері.

У лютому 1920 р. було налагоджено роботу Колегії Народного комісаріату охорони здоров'я. Головні засади радянської політики в галузі

охорони здоров'я в період непу були закладені постановою РНК УСРР від 10 грудня 1921 р. «Про соціальне забезпечення робітників та службовців у випадку тимчасової або постійної втрати працездатності та членів їх родин у випадку смерті годувальника». Згідно із цим документом в центрі та на місцях створювалися відділи робітничої медицини – так звані робмеди. Матеріальне забезпечення даних організацій пропонувалося здійснювати за рахунок страхового фонду медичної допомоги. В цілому, чинній владі вдалося побудувати дієву систему медичного страхування навіть незважаючи на те, що із запровадженням непу обсяги державного фінансування цієї галузі були зменшені.

У 1920-х рр. радянське керівництво розпочало активно розбудовувати мережу санаторно-курортних закладів. На той час, їхня переважна більшість була орієнтована на лікування туберкульозу. Значних зусиль з боку держави було докладено і на подолання інших епідеміологічних захворювань венеричної групи.

Вкрай складною була ситуація із фінансуванням медичної галузі в сільській місцевості, що позначилося на матеріально-технічному забезпеченні медичних закладів. З другої половини 1922 р. їх утримання здійснювалося за рахунок місцевих бюджетів. Загалом, станом на 1923 р. в УСРР налічувалося 668 лікарняних та 687 амбулаторних установ.

13 липня 1920 р. РНК спільно із НКОЗ затвердили постанову «Про Український Червоний Хрест», робота якої скеровувалася на надання медичної допомоги червоноармійцям та членам їх сімей. Основними завданнями, що покладалися на цю громадську організацію стали: запобігання розповсюдженню соціальних хвороб, організація медичної допомоги в селах, забезпечення населення лікарськими засобами за доступними цінами тощо.

Особливе значення приділялося питанням оздоровлення дітей та подолання дитячої безпритульності. З цією метою створювалися відповідні заклади: дитячі консультації, будинки для хворих на туберкульоз, літні колонії, сільські ясла.

Отже, надання медичних послуг у 1920-ті рр. здійснювалося у складних внутрішньо-політичних умовах. З причини нестачі коштів владою було прийнято рішення про обслуговування робітників та службовців за рахунок коштів соціального страхування. Привілейованою категорією системи медичного забезпечення законодавчо визначалися представники державно-партійної номенклатури. Через брак фінансування та нестачу кваліфікованих кадрів найбільш незахищеною верствою населення залишалися мешканці сільської місцевості.

У **підрозділі 2.2.** *«Діяльність державних органів влади щодо подолання безробіття»* проаналізовано основні напрями та результати діяльності органів державної влади, спрямовані на подолання безробіття, яке охопило УСРР після переходу до непу. Основними факторами, що сприяли появі зайвої робочої сили стали: ліквідація державних промислових підприємств, скорочення установ, повернення кваліфікованих робітників з фронту, недостатньо

розвинений приватний сектор. Станом на 1 січня 1922 р. було зареєстровано 19 831 безробітних, що свідчить про те, що це явище набуло масового характеру вже на початку 1922 р. і відтоді невпинно зростало. У середовищі сільського населення це явище не набуло масштабності на відміну від містян. З причини запровадження курсу на інтенсивний розвиток індустріального виробництва, процес зростання безробіття призупинився.

Перший крок у напрямку подолання безробіття було зроблено 19 квітня 1921 р. затвердженням РНК УСРР постанови, згідно з якою робітники отримали можливість переходити з одного підприємства на інше, якщо це було викликано побутовими чи сімейними обставинами. Пізніше впроваджувалися й інші заходи, докладно проаналізовані у цьому підрозділі.

Важливим механізмом пом'якшення становища безробітних стала організація матеріального забезпечення цієї категорії населення у спосіб запровадження Постановою РНК УСРР від 11 листопада 1921 р. відповідного соціального страхування. Відтак, право на матеріальне забезпечення надавалося колишнім найманим робітникам, що перебували на обліку бірж праці. Однак скрутне фінансове становище держави змушувало адміністративні органи обмежувати для населення можливості скористатися цим правом.

Допомога безробітним виплачувалася зі спеціального фонду «В», який наповнювався за рахунок коштів роботодавців (страхових внесків). Розміри грошових виплат час від часу змінювалися, що обумовлювалося інфляцією та значним підвищенням цін на товари. Інструкцію ЦВК СРСР від 28 вересня 1926 р. було чітко визначено перелік осіб, позбавлених права на отримання матеріальної допомоги: колишні офіцери білої армії, члени царського дому, жандарми, релігійні діячі.

Ще одним засобом подолання цього соціального явища стало об'єднання безробітних в трудові колективи. Проте право вступу до них надавалося лише тим із них, хто був членом професійних спілок. Оплата праці не могла перевищувати тарифних ставок.

Досить ефективною формою забезпечення безробітних стала так звана натуральна допомога. Окрім цього, рішенням ВУЦВК від 27 березня 1921 р. було створено Всеукраїнську комісію з покращення добробуту трудящих, в тому числі і безробітних.

Таким чином, запровадження ринкових механізмів в економіці зумовило появу безробіття. З метою пом'якшення наслідків цього явища були засновані біржі праці, проведено реєстрацію безробітних та запроваджено фінансові виплати у незначних розмірах за рахунок страхових коштів. Оскільки страхові бюджети були досить обмеженими, влада намагалася запроваджувати альтернативні види допомоги, а саме трудову (участь у громадських роботах та колективах безробітних) і натуральну (покращення побутових умов, розвиток системи громадського харчування).

У третьому розділі «Стан соціально-побутової сфери», що складається з трьох підрозділів, на тлі впровадження непу висвітлено низку

гострих соціальних проблем, які постали перед радянською владою, а також проаналізовано її дії щодо їх вирішення.

У **підрозділі 3.1.** *«Матеріальне становище соціальних верств населення»* досліджено складові, що є провідними у визначенні стану матеріального добробуту суспільства – це заробітна плата, ціноутворення, платоспроможність тощо). Саме показники рівня матеріального забезпечення населення є найбільш важливим фактором оцінки ефективності соціальної політики держави.

На XV з'їзді ВКП(б), що відбувся 2–9 грудня 1927 р., були прийняті директиви щодо першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР. Першочерговими завданнями визначалися: зниження цін на промислові товари, підвищення заробітної плати та матеріального рівня робітників. Попередньо ці питання розглядалися і на X з'їзді КП(б)У, що відбувся в листопаді 1927 р.

На реалізацію поставлених завдань було спрямовано цілий комплекс заходів, ефективність яких в досліджуваний період можна охарактеризувати таким чином, що очікуваних, у своєму ідеалі, результатів досягнуто не було.

Слід наголосити на тому, що загальний рівень матеріальної забезпеченості робітників похитнувся через практику державних позик. До того ж у січні 1928 р. за ініціативою Політбюро ЦК ВКП(б) здійснювався значний тиск на селянство (примусове вилучення хлібу, збільшення оподаткування на користь розвитку індустріалізації).

Цінова політика у державі виявилася непосильною для більшості соціальних верств населення. Й. Сталін вимагав від радянського керівництва абсолютного виконання поставлених завдань, нехтуючи елементарними законами ринкової економіки. Намагаючись догодити партійній верхівці, економістами розроблялися плани, що не враховували звітності про баланс народного господарства за попередні роки.

Продовольчий дефіцит, що виник внаслідок неврожаю, став причиною запровадження карткової системи на товари. Таке нововведення уряд обґрунтував необхідністю налагодження постачання у міста та захисту споживчого ринку від спекуляції.

Наприкінці 1920-х рр., внаслідок одержавлення народного господарства, ринкові відносини практично були скасовані. Водночас темпи підвищення цін суттєво випереджали збільшення номінальної зарплати. Якщо остання зросла на 8,2% впродовж 1928–1929 рр., то ціни підвищилися на 13,2%, відтак рівень зарплати впав майже на 6%. Це, своєю чергою, негативним чином позначилося на стані добробуту населення. В ці роки прибуткова частина родинного бюджету знизилася від 88,2% до 73,8%, а видатки на харчування зросли від 46,6% до 50,3%. До того ж рівень товаропостачання населення УСРР був нижчим у порівнянні з іншими республіками.

Слід констатувати, що впродовж 1920-х рр., в умовах переходу до ринкових механізмів регулювання економікою, матеріальне становище пересічних громадян помітно погіршилося. Суттєво зменшилася їхня купівельна спроможність. Робітники і селяни не могли розраховувати на

належну державну підтримку. Виняток складали представники партійного апарату, забезпечення яких здійснювалося на особливих умовах.

У **підрозділі 3.2.** «Житлове будівництво» проаналізовано заходи радянської влади, спрямовані на розбудову житлового фонду в УСРР.

Важливою складовою частиною радянської соціальної політики було створення належних побутових умов для задоволення базових потреб суспільства, що передбачало налагодження системи комунального господарства.

Особливого загострення житлова криза набула після запровадження непу, хоча саме в цей час житлове будівництво значно активізувалося. Згідно із переписом 1923 р. на одного мешканця в середньому припадало 65% житлової норми в розмірі 18 аршин (12,8 кв. м). Впродовж 1920-х рр. спостерігалось скорочення житлової площі на одного мешканця. Якщо у 1924 р. вона становила 6,8 м², то станом на 1929 р. вона скоротилася до 5,7 м. В окремих містах ситуація була набагато гіршою. Наприклад, в Запоріжжі на людину припадало 4,8 м². У Бердичеві ця позначка складала 4,3 м² при санітарних мінімумах 8 м².

У 1923 р. було прийнято новий «Житловий кодекс УСРР», який визначав, що норма житлової площі повинна становити не менше 13,65 м² на людину. При цьому не враховувалися допоміжні приміщення – кухня, туалет, ванна, коридор. Водночас міські та селищні ради, залежно від конкретних місцевих умов мали право її зменшити до 9,1 м². Ці норми отримали назву «голодні». Але навіть такі мізерні цифри були недосяжними для більшості населення країни. Робітники та службовці мали право на користування надлишками житлової площі, якщо її розмір не перевищував 50% від встановленої норми. У 1928 р. розмір надлишків скоротився до 25%.

Згідно з даними перепису 1926 р. найгірше забезпеченими житлом були робітники. Водночас представникам вищого партійного апарату передбачалося надання безкоштовних кімнат.

Найбільш інтенсивний розвиток житлового будівництва упродовж 1920-х рр. спостерігався у великих промислових містах. Новими власниками комфортабельного житла була державно-партійна номенклатура. Натомість робітники змушені були задовольнятися, у кращому випадку, старим житловим фондом, санітарний стан якого був, здебільшого, незадовільним. Примітним є те, що на промислових новобудовах за житло слугували збиті нашвидкуруч бараки, казарми і навіть землянки. Нововведенням стали будинки-комуни, в яких поселяли робітників підліткового віку. Малопридатними для життя були новобудови на селі, оснащені мінімальними зручностями, які зводилися із найдешевших та недовговічних матеріалів.

Найбільш поширеним і дієвим способом залучення грошового ресурсу для забезпечення житлом невпинно кількісно зростаючого класу робітників стали кошти, що надходили від передачі у тимчасове користування орендарям націоналізованого приватного житла.

У підрозділі 3.3. «Функціонування системи комунального господарства» охарактеризовано стан та відстежено еволюцію цієї важливої галузі соціальної сфери.

Націоналізоване більшовиками комунальне господарство в період «військового комунізму» перебувало у глибокій кризі, позбавивши навіть міських мешканців елементарних зручностей у повсякденному житті. Новостворені комунгоспи, маючи достатньо широкі повноваження, були неспроможні вирішити побутові проблеми населення. Слід зауважити, що на тлі повної господарської розрухи такі чинники як комфортність побутових умов та забезпечення комунальними послугами не належали до головних показників якості життя населення. Однак не варто відкидати їхнього впливу на кожного окремого громадянина.

Із запровадженням непу питання відновлення комунального господарства набуло особливого значення. Було відновлено грошовий товарообіг у сфері комунальних послуг. Відповідно заборонялося заміняти заробітну плату такими побутовими благами як плата за проїзд, житло та комуналку. Мешканці, що звикли до тотального розподілу не бажали платити за спожиті зручності, які раніше отримували безкоштовно. Склалася ситуація, коли мешканці, що звикли до тотального розподілу, не бажали сплачувати за спожиті блага, а громадяни з низькими доходами просто змушені були відмовитися від користування ними. Суспільству було важко викорінити із своєї свідомості уявлення про безкоштовне користування комунальними зручностями.

Задля збереження своєї соціальної опори, у середині 1920-х рр. влада запровадила класовий принцип користування комунальними послугами. Кожен регіон встановлював власні тарифи на воду, електроенергію, паливо, враховуючи матеріальні можливості своїх мешканців. Старе положення про квартирну плату, затверджене у 1921 р. розподіляло квартплату та борги на всіх порівну. Така позиція спочатку навіть давала позитивні результати, однак згодом виявилось, що в окремих промислових регіонах, де було сконцентровано велику кількість робітників та партійних службовців прибутки комунальних підприємств були мізерними, а згодом взагалі збитковими. Таким чином, це рішення негативно позначилося на становищі комунальних підприємств в окремих промислових районах. Навіть у великих містах комунальні підприємства були збитковими, а надані послуги з водопостачання та каналізації були недостатніми, наслідком чого стало погіршення санітарного стану міст. Комунальні блага були майже відсутні на околицях міст, не кажучи вже про села, де такі послуги були практично недоступними.

Впродовж 1920-х рр. радянській владі не вдалося в повному обсязі відновити систему водопостачання. Тільки у великих містах її було частково налагоджено, зокрема до водогону було приєднано близько 38,5 % усіх домогосподарств. Аналогічна ситуація спостерігалася і в роботі системи очистки та налагодження благоустрою міст.

Лише частково було відновлено комунікації та роботу громадського транспорту.

Починаючи із 1924 р. відбувалися активні відновлювальні роботи в енергетичному господарстві, стан якого до 1926 р. значно поліпшився і досяг довоєнного рівня, адже реалізація держплану щодо розбудови промисловості передбачала належне утримання цієї галузі.

Отже, відновлення системи комунального господарства, хоча і просувалося поволі та зважаючи на той стан, в якому воно перебувало до часу запровадження непу окремі позитивні зрушення все ж мали місце.

У **четвертому розділі «Соціальний захист непрацездатних верств населення»**, який складається з трьох підрозділів, досліджено основні засади та проблеми реалізації соціальної політики щодо захисту непрацездатних.

У **підрозділі 4.1. «Основи соціального захисту робітників та службовців»** висвітлено процес формування пенсійного законодавства як важливої форми соціального захисту непрацездатного населення.

Із запровадженням непу ускладнилося соціальне становище окремих категорій населення. Не володіючи належними фінансами для забезпечення непрацездатних, влада вдалася до відновлення страхового забезпечення через створення відповідних страхових фондів. В Україні це питання розглядалося в положенні «Про соціальне забезпечення робітників та членів їх родин у випадку втрати працездатності» від 10 грудня 1921 р., де регулювався порядок призначення та видачі грошових виплат робітникам та службовцям у випадку втрати годувальника чи настання інвалідності. Згодом ці принципи були вміщені у новому Кодексі законів про працю УСРР 1922 р., в якому юридично закріплювалися випадки тимчасової втрати працездатності (вагітність та пологи, хвороба, виробнича травма, догляд за хворим членом сім'ї). Було визначено шість груп непрацездатності.

Право на відповідну допомогу надавалося працівникам усіх підприємств незалежно від їх фінансового становища та форм власності. Її розмір повинен був становити середньомісячний заробіток.

Законодавством визначалися і підстави для позбавлення соціальних виплат: навмисне травмування, алкогольне сп'яніння, ігнорування режиму відвідування медичних закладів.

Джерелами соціальних виплат слугували страхові внески роботодавців. Залежно від особливостей умов праці та шкідливості підприємств їх розміри становили від 6 до 9% від фонду зарплати. В окремих випадках ці внески могли підвищуватися, але не перевищувати 25%.

Впродовж другої половини 1920-х рр. спостерігалася тенденція до зростання виробничого травматизму, особливо у промислових районах Донбасу. Такі випадки були не вигідними для страхових органів. З метою економії страхових ресурсів наркомат праці 18 січня 1927 р. видав спеціальний циркуляр, де зазначалося, що саме керівники підприємств є відповідальними за безпеку та умови праці на виробництві. У випадку травмувань вони мали відшкодовувати виплачену державою соціальну допомогу.

Наступним кроком реформування системи соціального захисту стало затвердження максимальних розмірів виплат. Відповідно до постанови союзної

ради соціального страхування, починаючи з 1928 р. їх обсяги затверджувалися для шести територіальних смуг в діапазоні від 120 до 180 крб. При цьому максимальні виплати призначалися у промислових районах держави.

З 14 березня 1928 р. було розпочато нову кодифікацію пенсійного законодавства. Функціонування системи пенсійного забезпечення визначалося фінансовими ресурсами страхового фонду. Розміри пенсій змінювалися упродовж досліджуваного періоду. Починаючи із 1924 р., одразу після проведення грошової реформи, були визначені мінімальні ставки пенсій.

На початку 1928 р. було запроваджено систему призначення пенсій за віком. Пенсійний становив для чоловіків 60 років, для жінок – 55. При цьому зверталася увага на наявність 25-річного стажу роботи. Виплати складали 2/3 заробітку. За умовами п'ятирічного плану передбачалося надати пенсії близько 52 тис. осіб. При цьому перевага надавалася працівникам промисловості, транспорту та будівництва.

Отже, упродовж 1920-х рр. відбувався процес формування пенсійного страхування, яке здійснювалося за рахунок грошових внесків роботодавців. Серед потенційних пенсіонерів основна увага приділялася забезпеченню промислових робітників та службовців партійно-державної номенклатури, що втратили працездатність.

У **підрозділі 4.2.** *«Соціальне забезпечення особливих категорій непрацездатних»* розглянуто процес розробки та впровадження механізмів забезпечення пенсіями громадян відповідного статусу.

Тогочасне радянське законодавство зараховувало до таких категорій населення червоноармійців, інвалідів імперіалістичної та громадянської воєн, членів родин загиблих військових, родини курсантів радпартшкіл, інвалідів праці, а також осіб, що мали особливі заслуги перед радянською державою. Окрім пенсійних виплат держава гарантувала їм лікування в оздоровчих закладах НКСЗ, надання окремих пільг тощо. У 1921 р. Раднарком встановив спеціальні розміри пенсій для осіб, що «мали особливі заслуги перед радянською владою». Особлива ж увага приділялася забезпеченню червоноармійців та членів їхніх родин. У 1921 р. було створено Всеукраїнський комітет допомоги хворим та пораненим червоноармійцям. Окрім вирішення проблем щодо покращення побутових умов зазначених категорій населення, до його компетенції належало їхнє працевлаштування, видача продовольчих пайків, облік родин, що отримували відповідне матеріальне забезпечення. Слід зауважити, що значна частина військових не подавала заяв на отримання пенсій. Це пояснювалося тим, що на той час не передбачалося грошових виплат за воєнні заслуги та нагороди, а мізерні розміри допомоги та виснажливі бюрократичні процедури задля її отримання просто пригнічували людську гідність.

Окрему групу представляли так звані персональні пенсіонери – особи, які згідно визначенню Раднаркому «мали особливі заслуги в галузі соціалістичного будівництва, боротьбі з капіталізмом та контрреволюцією». Це стосувалося представників соціально-професійних груп: інженерів, науковців, музикантів,

акторів. Для них передбачалося пільгове забезпечення, що у кілька разів перевищувало прожитковий мінімум.

Відповідно до постанови «Про посилені пенсії» від 9 серпня 1922 р. та «Про пенсії особам, які мають особливі заслуги перед республікою» від 2 травня 1923 р. правом на отримання підвищеної пенсії могли скористатися учасники революційних подій, партійні службовці, особи, що здійснили вагомий внесок у розвиток науки та культури, партійна номенклатура та представники інтелігенції. Загальна кількість відповідного контингенту в УСРР була незначною. Якщо у 1923 р. офіційно було зареєстровано 785 осіб, то на кінець 1927 р. їхня кількість збільшилася до 1720. Найбільше таких «утриманців» було зафіксовано в Харківському, Одеському та Херсонському округах.

З метою економії коштів, в умовах промислового будівництва, радянський уряд, починаючи з 1929 р. розпочав уважно перевіряти справи тих пенсіонерів, які мали додаткові прибутки.

13 серпня 1930 р. ВУЦВК та РНК УСРР затвердили постанову «Про збільшення розміру пенсій для осіб, що мають особливі заслуги перед республікою». Згідно з її положеннями розмір пенсії у містах і селищах міського типу становив 37 крб., у селах – 20 крб. З огляду на тодішні ціни, одноденний прожитковий мінімум населення складав, в середньому, приблизно 70–80 коп.

1 січня 1925 р. запроваджено процес призначення пенсій за вислугу років. Обов'язковою умовою для її отримання була наявність 25-річного стажу роботи.

У 1927 р. постановою ЦВК та РНК було прийнято положення про пенсійне забезпечення Героїв праці. Підставами для оформлення таких пенсій визначалися особливі заслуги у сфері державної, наукової та виробничої діяльності, за умови наявності загального стажу роботи не менше 35-ти років. Її розмір становив $\frac{3}{4}$ від заробітку, а у випадку, якщо особа продовжувала працювати – 50%.

Таким чином, фінансове забезпечення особливої категорії непрацездатних покладалося на державу, зокрема місцеві бюджети. Однак, впродовж досліджуваного періоду на це могла розраховувати незначна кількість осіб.

У підрозділі 4.3. «Соціальне обслуговування сільського населення» висвітлено основні напрями та ефективність діяльності Наркомзему, селянських комітетів взаємодопомоги (з 1925 р. – селянські товариства взаємодопомоги) тощо.

Слід зауважити, що селяни становили найбільш соціально незахищену категорію населення. Діюча влада розглядала їх як потенційну загрозу радянському режиму. Саме тому на соціальне забезпечення означеної категорії не передбачалося виділення державного фінансування. Згідно з рішенням Раднаркому УСРР від 26 жовтня 1921 р. розв'язання проблем соціального забезпечення селян покладалося на Наркомзем.

Основні правові принципи та методи реалізації соціальної політики на селі були вироблені Всеукраїнською нарадою керівників системи соціального забезпечення, що відбулася 21–24 березня 1922 р. Було визначено три основних напрямки соціальної підтримки населення: страхування робітників та службовців, створення додаткових фондів для забезпечення інвалідів війни та родин червоноармійців, та, відповідно, організація системи громадської взаємодопомоги.

Фактично уся практична робота із вирішення проблем соціального забезпечення селян здійснювалася громадськими організаціями – комітетами взаємодопомоги (КВД), створеними за ініціативою ЦК КП(б)У. Вони функціонували в УСРР впродовж 1922–1932 рр.

У 1922 р. створення комітетів взаємодопомоги відбувалося за сприянням відділів собезу та місцевих органів влади, насамперед, з метою подолання наслідків голоду. Масове виникнення комітетів на початку 1922 р. спостерігалось в Харківській, Катеринославській та Кременчуцькій губерніях. У південних же регіонах УСРР, виснажених голодом, їх створення відбувалося набагато повільніше.

У січні 1925 р. відбулася реорганізація КВД. ВУЦВК та РНК УСРР прийняв постанову про створення в селах та районах селянських товариств взаємодопомоги, діяльність яких регламентувалася відповідним документом (йдеться про «Положення про селянські товариства взаємодопомоги» від 23 січня 1925 р.). Товариства звільнялися від усіх державних та місцевих податків та зборів.

Новостворені об'єднання здійснювали свою роботу як у напрямку організації громадської взаємодопомоги (покращення побуту селянства, створення та підтримка інвалідних будинків, шкіл, дитячих ясел, лікарень), так і по наданню так би мовити адресної допомоги.

Таким чином, впродовж 1920-х рр. селянські організації взаємодопомоги провели значну роботу у справі вирішення проблем соціального забезпечення інвалідів, сиріт, родин червоноармійців на селі. Створенням цих товариств держава перекладала фінансовий тягар соціального забезпечення на плечі самих селян. Зважаючи на те, що переважну більшість членів товариств складали незаможні селяни, ефективність діяльності цих організацій була відносно успішною.

У **висновках** сформульовано узагальнення та підсумовано результати дослідження, які виносяться на захист.

Аналіз історіографічного доробку попередників свідчить про відсутність в історіографії комплексних досліджень із теми соціальної політики радянської влади у 20-х рр. XX ст. У працях радянського періоду розглядалися окремі аспекти функціонування системи охорони здоров'я і матеріального забезпечення, теоретичні основи соціального страхування тощо. На сучасному етапі, коли стали доступними раніше заборонені джерела, можливості науковців значно розширилися. Неабияка увага стала приділятися вивченню повсякденних та соціально-побутових аспектів життєдіяльності населення.

Дисертаційне дослідження представлене широкою джерельною базою. Автор опрацювала чималу кількість архівних документів, матеріалів періодики і статистики, опублікованих збірників документів та матеріалів. Найбільше корисної в процесі даного дослідження інформації було почерпано серед архівних матеріалів, що включають фонди союзних та республіканських наркоматів, а також партійних та радянських органів влади, де докладно висвітлено діяльність державного апарату у соціальній сфері. Аналізуючи матеріали офіційної статистики та преси, автор критично оцінювала, вміщену в них інформацію.

Методи та принципи, що застосовувалися в ході роботи забезпечили достовірність та незаангажованість аналізу об'єкту дослідження. Їх комплексне застосування сприяло ефективному опрацюванню джерельної бази та літератури із вказаної проблематики, систематизуванню та узагальненню отриманих результатів.

Визначено, що пріоритетними сферами соціальної політики радянської влади в означений період були охорона здоров'я та забезпечення працевлаштуванням.

Надання медичних послуг у 1920-ті рр. здійснювалося у складних соціально-економічних умовах. Зважаючи на повоєнну розруху та скрутне матеріальне становище держави, якість медичного обслуговування перебувала на низькому рівні. Давалося взнаки відсутність належного обладнання та кваліфікованих кадрів. Низька заробітна плата часто спричиняла недбале ставлення медпрацівників до виконання своїх обов'язків. За таких обставин було прийнято рішення про обслуговування робітників та службовців за рахунок коштів соціального страхування.

Запровадження ринкових механізмів в економіці спричинило масове безробіття, в середовищі робітників насамперед. Державою було налагоджено процес реєстрації безробітних, яким надавалися відповідні виплати, матеріальна допомога за рахунок страхових коштів. Оскільки страхові бюджети були обмеженими, влада вдалася до введення альтернативних видів допомоги по безробіттю – трудової (участь у громадських роботах та колективах безробітних) та натуральної (покращення побутових умов, розвиток системи громадського харчування).

Рівень матеріального забезпечення населення є важливим показником ефективності соціальної політики держави. У 1920-х рр. значно погіршилося матеріальне становище пересічних громадян. Суттєво зменшилася їхня купівельна спроможність. Робітники і селяни не могли розраховувати на належну державну підтримку. Виняток складали представники партійного апарату, забезпечення яких здійснювалося на особливих умовах.

Важливою складовою радянської соціальної політики було відновлення і подальша розбудова житлового фонду. Одним із найбільш дієвих способів забезпечення житлом пролетаризованих верств населення держава вбачала націоналізацію приватного житла та передачу його у тимчасове користування орендарям.

Із запровадженням непу був відновлений грошовий товарообіг у сфері комунальних послуг. Однак мешканці, що звикли отримувати безкоштовні послуги не бажали сплачувати за спожиті блага, а громадяни з низьким рівнем доходів відмовлялися від користування ними. Комунальні підприємства у великих містах були збитковими.

Впродовж 1920-х рр. було запроваджено систему пенсійного страхування, перевагами якої змогла скористатися лише незначна частина населення.

Соціальне забезпечення особливих категорій непрацездатних відбувалося за рахунок коштів державного бюджету.

Слід зауважити, що чинна влада усіляко намагалася зменшити коло осіб, які могли претендувати на соціальні виплати.

З'ясовано, що найбільш соціально незахищену верству населення становило селянство. Держава переклала фінансовий тягар соціального забезпечення селян на їхні ж плечі. Цю функцію виконували відповідні сільські громадські організації власним коштом.

Здійснений у ході дисертаційного дослідження аналіз соціальної політики УСРР у 1920-х рр. свідчить, що в цей період високих соціальних стандартів життя досягнуто не було.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях:

1. Мурашова О.П. Соціальна політика радянської влади в Україні в 1920-х рр.: історіографія проблеми. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Випуск 25. Серія: Історія: Збірник наукових праць / за заг. ред. проф. Мельничука О.А. Вінниця, 2017. С. 375–381.

2. Мурашова О.П. Заходи радянської влади у сфері охорони здоров'я в Україні у 1920-х – 1930-х рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Випуск 23. Серія: Історія: Збірник наукових праць / за заг. ред. проф. Мельничука О.А. Вінниця, 2015. С.55–60.

3. Мурашова О.П. Джерела до вивчення соціальної політики радянської влади в Україні у 1920-х рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Випуск 26. Серія: Історія: Збірник наукових праць / за заг. ред. проф. Мельничука О.А. Вінниця, 2018. С. 312–316.

4. Мурашова О.П. Стан соціально-побутової сфери населення України в період нової економічної політики. *Вісник аграрної історії*. Випуск 11–12. Київ, 2015. С.80–86.

5. Мурашова О.П. Продовольча політика на Поділлі в першій половині 1920-х рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Випуск 24. Серія: Історія: Збірник наукових праць / за заг. ред. проф. Мельничука О.А. Вінниця, 2016. С.178–183.

6. Мурашова О.П. Соціальна політика радянської влади в Україні в період непу. *Гуржіївські історичні читання*. Випуск 24. Черкаси, 2015. С. 194–196.

7. Мельничук О.А., Мурашова О.П. Розвиток системи державного пенсійного страхування в Україні у 20-х рр. XX ст. *Гілея*. Випуск 127. № 12. С. 42–45.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Мурашова О.П. Соціальна політика радянської влади на Поділлі в 1920-х рр.: джерельна база дослідження. *Хмельницькі краєзнавчі студії*. Випуск 10. С. 213–219.

9. Мурашова О.П. Соціальне забезпечення непрацездатних верств населення в УСРР а початку 1920-х рр. *Тези доповідей III Міжнародного форуму студентів, аспірантів і молодих учених*. Дніпропетровськ. 23–24 квітня 2015 р. С. 84–87.

10. Мурашова О.П. Проблема безробіття на Поділлі в першій половині 20-х рр. XX ст. *Вінниччина: минуле та сьогодення. Матеріали XXVII Всеукраїнської Вінницької наукової історико-краєзнавчої конференції 7–8 жовтня 2016 р.* Вінниця, 2016. С. 299–303.

11. Мурашова О.П. Функціонування системи комунального господарства на Поділлі в першій половині 1920-х рр. *Матеріали VIII Волинської Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції*. Збірник наукових праць. Житомир, 2015. С.194–196.

12. Мурашова О.П. Соціальне обслуговування сільського населення у 20-ті рр. XX ст. *Матеріали X Волинської Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції*. Збірник наукових праць. Житомир, 2018. С. 41–43.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

13. Мурашова О.П. Стан охорони здоров'я на Поділлі в першій половині 1920-х рр. *Вісник інституту історії, етнології і права*. Випуск 14. Вінниця, 2016. С. 27–30.

14. Мурашова О.П. Розвиток аптечної справи в УСРР у 1920-х рр. *Вісник інституту історії, етнології і права*. Випуск 16. Вінниця, 2018. С. 28–32.

15. Мурашова О.П. Соціальна політика радянської влади в Україні у 1920–1925 рр. *Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень*. Випуск 3(6). Вінниця, 2014. С. 293–297.

16. Мурашова О.П. Соціальне забезпечення безробітних в Україні у 1920-х рр. *Вісник інституту історії, етнології і права*. Випуск 13. Вінниця, 2015. С. 38–41.

АНОТАЦІЯ

Мурашова О.П. Соціальна політика радянської влади в Україні у 20-х рр. XX ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2019.

У дисертації на основі широкого кола документальних джерел та літератури всебічно проаналізовано соціальну політику радянської влади в Україні у 20-х рр. XX ст. Зокрема, визначено особливості, напрямки, засоби та наслідки її впровадження. Особлива увага приділена висвітленню таких аспектів проблеми як запровадження і функціонування системи страхового і пенсійного забезпечення; захист непрацездатних, малозабезпечених і безробітних категорій населення; розвиток житлового будівництва та комунального господарства; еволюція системи охорони здоров'я тощо.

Ключові слова: радянська влада, соціальна політика, неп, безробіття, соціально-побутова сфера, непрацездатні, соціальний захист.

АННОТАЦИЯ

Мурашова А.П. Социальная политика советской власти в Украине в 20-х гг. XX в. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, Винница, 2019.

В диссертации на основе широкого круга документальных источников и литературы всесторонне проанализирована социальная политика советской власти на Украине в 20-х гг. XX в. В частности, определены особенности, направления, средства и последствия ее внедрения. Особое внимание уделено освещению таких аспектов проблемы как введение и функционирование системы страхового и пенсионного обеспечения; защита нетрудоспособных, малообеспеченных и безработных категорий населения; развитие жилищного строительства и коммунального хозяйства; эволюция системы здравоохранения и т. д.

Ключевые слова: советская власть, социальная политика, неп, безработица, социально-бытовая сфера, нетрудоспособные, социальная защита.

SUMMARY

Murashova O.P. Social policy of Soviet power in Ukraine in the 20's of the twentieth century. – Qualifying scientific work on the documents of the record.

Thesis for a candidate degree in historical sciences, specialty 07.00.01 – History of Ukraine. Vinnitsa State Pedagogical University named after Mikhail Kotsyubinsky, Vinnytsia, 2019.

The thesis analyzes a comprehensive and comprehensive social policy of Soviet power in Ukraine in the 20's of the 20th century, its features, directions, means and consequences. Some aspects of the problem studied were studied by Soviet, modern Ukrainian and foreign scholars. However, today there is no comprehensive study of social policy of the period.

The paper covers the main aspects of the Soviet government's activities in the field of health care. It was determined that the state of health care in the defined period was generally unsatisfactory. It was due to the difficult financial situation in the state. In order to save budget funds, the government introduced a system of

insurance for the disease. There is a significant delay in the development of the health care system in villages, which was caused by the lack of skilled personnel and proper equipment. The privileged category in the medical care were representatives of the state-party nomenclature.

It was clarified that in order to mitigate the problem of unemployment, the Soviet government introduced alternative forms of assistance to the unemployed - labor (participation in public works and groups of the unemployed) and natural (improvement of living conditions, development of a catering system).

The research analyzes the material situation of the social strata of the population. It is proved that in the conditions of galloping inflation, wages became a secondary element in the income of the population. Workers needed to find additional sources of living. The naturalization of wages had a significant impact on the material situation. During the period under study, the Soviet party bodies sought to control all processes that were related to the material provision of the population. The corresponding organizations were created: the Central Commission for Workers' Supply, All-Ukrainian and provincial wage commissions. The activities of these structures did not ensure a uniform distribution of profits in the sectors of heavy and light industry. It is proved that in the conditions of the transition to market mechanisms in the economy of the period of the NEP, with the decrease of the share of public finances, the material situation of ordinary citizens considerably deteriorated. However, the exception was the representatives of the party's top.

The study deals with the features of housing construction. It was found that its active development was observed in large industrial cities. Basically new owners of comfortable housing were state-party nomenclature. Instead, the workers were forced to be satisfied, at best, with the old housing stock, whose sanitary condition was, for the most part, unsatisfactory. On industrial new buildings for housing were quickly shot down barracks, barracks and even dugouts. A special kind were commune houses, in which settled workers' teenagers. Houses of the countryside built from the cheapest and short-lived materials, limited to minimal amenities, were equally suitable for life.

The dissertation analyzed the state of functioning of the communal services system. It was determined that the failure of communal policy in the early 1920's was primarily due to its excessive politicization. In order to implement utopian social experiments, the Bolshevik government did not direct its activities to address the issues of proper domestic maintenance of society. The situation was complicated by the fact that communal services had virtually no business plan, however, they repeatedly set goals for realizing tasks that, for objective reasons, could not be realized. The lack of a clear system of financing has led to costly uncontrollability.

The dissertation analyzes peculiarities of social protection of the unemployed population groups. It was determined that during 1920 there was no uniform system of social protection for all categories of citizens. The Soviet authorities paid the greatest attention to the social security of the workers and servants who were its social support. The financial source for providing them with social benefits served as insurance premiums, most of which paid by employers. For the most part, they were

managed by the People's Commissariat of Labor. The social support of the peasantry was carried out by the newly created public organizations.

Key words: Soviet power, social policy, NEP, unemployment, social and domestic sphere, disabled, social protection.